

Łukasz Iluk

Wyższa Szkoła Finansów i Prawa w Bielsku-Białej/ Polska

Jan Iluk

Uniwersytet Śląski w Katowicach/ Polska

Przekład formuł słownych w tekstach prawodawczych, traktatowych i praktyki prawniczej

ABSTRACT

Translation of word formulas in legislative as well as treaty texts and legal practice

Legal, judicial, notarial or administrative texts are characterized by a high level of linguistic standardization. It is determined by tradition and regulations that impose the structure of texts, the use of appropriate terminology and the linguistic shape of specific contents. The linguistic exponents of standardization are ready-made, repetitive and reproducible verbal formulas. They are characterized by stability on the lexical and syntactic plane, constant position in the text, occurrence in similar communicative situations. Quantitative research confirms the high saturation of legal texts and legal practice with repetitive strings of words. Before formulating the rules for the translation of verbal formulas in the language of law, the recommendation of the legal and linguistic services responsible for the correct and uniform translation of international treaties and legal acts and the views of translation theorists are presented. They are extremely divergent in this matter. The arguments cited and the examples of defective translations suggest that the translation of legal formulas should be guided by functional equivalence, even if they differ on the lexical and syntactic levels, as long as they concern comparable procedural activities. An important issue in their translation is the ability to identify a given sequence of words as formulaic expressions.

Keywords: legal language, formulaic expressions, translation, documentary translation

1. Wstęp

Według Stolze (1992: 177) specyfika przekładu tekstów prawnych i praktyki prawniczej dotyczy w zasadzie trzech kwestii:

- rozumienia treści tłumaczonego tekstu,
- terminologii prawnej,
- standardowych, skonwencjonalizowanych formuł prawnych.

Wydzielając standardowe, skonwencjonalizowane formuły prawne jako odrębną grupę jednostek tekstowych, Stolze podkreśla, że wymagają innego, specyficznego podejścia translacyjnego niż terminologia prawna.

W literaturze lingwistycznej przedmiot analizy jest różnie określany: formuły prawne, słowne, językowe lub prawne wyrażenia formułiczne, frazemy, reproduktory, zwroty szablonowe, klisze językowe, wyrażenia rutynowe, zbitki wyrazowe, wielowyrzowce zleksykalizowane, ciągi wyrazowe, multiwerbizmy, związki frazeologiczne, gotowe półprodukty językowe. Obejmuje się też nimi różne kategorie językowe: idiomy, stałe związki leksykalne (kolokacje), skupienia terminologiczne, formuły etykietalne, zwroty werbalno-nominalne, slogany, przysłowia, paremie prawnicze i in. W badaniach lingwistycznych opisuje się je albo z perspektywy frazeologicznej, albo komunikacyjno-tekstowej. W tych drugich wybija się na pierwszy plan problem konwencjonalności określonych sytuacji komunikacyjnych i związaną z nią standaryzację na płaszczyźnie kompozycyjnej i językowej.

W artykule uwaga zostanie skupiona na reprodukowalnych wyrażeniach formułicznych występujących w wymienionych w tytule gatunkach tekstów. Najpierw zostanie omówiona problematyka standaryzacji oraz jej wykładniki językowe. W dalszej części przedstawione zostaną stanowiska dotyczące zasad ich tłumaczenia.

2. Standaryzacja tekstów prawnych i praktyki prawniczej

Teksty prawne, traktatowe, sądowe, notarialne lub administracyjne cechuje m.in. wysoki poziom językowej standaryzacji. Jest ona usankcjonowana tradycją, w ramach której stabilizowały się konwencje redakcyjne.¹ Współczesne polskie formuły prawne zaczęły się krystalizować w pracach legislacyjnych dopiero w okresie międzywojennym, ponieważ bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości nie było rodzimych wzorców normatywnych i zasad techniki prawodawczej (Malinowska 2020: 34 i 44).² W przypadku traktatów i umów międzynarodowych formuły prawne występują już w późnym średniowieczu. Francja, Anglia i Hiszpania przez wiele stuleci zawierały ze sobą liczne układy, w ramach których wypracowano i ujednolicono struktury i sformułowania traktatowe

1| Na przykład instrukcje dotyczące tworzenia aktów notarialnych w Polsce powstały już w XIV w. Pierwsze projekty formuł notarialnych pochodzą z XVI w. (Kuć 2013: 132).

2| Pierwsze zasady techniki prawodawczej opublikowano w 1929 r w okólniku Ministerstwa Spraw Wewnętrznych pt. *Zbiór zasad i form techniki legislacyjnej*.

(Standardformulierungen 1992: V). Na arenie międzynarodowej stosowanie usankcjonowanych formuł prawnych obowiązuje zatem od dawna i powszechnie.

Drugim, nie mniej ważnym czynnikiem wymuszającym reprodukcję konkretnych ciągów wyrazowych są obowiązujące przepisy. Określają one strukturę tekstów, użycie odpowiedniej terminologii, a nawet kształt językowy wyrażanych treści. W przypadku aktów legislacyjnych kwestie ich redagowania regulują szczególnie krajowe zasady techniki prawodawczej.³ Natomiast kształt i formę językową tekstów praktyki prawniczej określają stosowne przepisy ujęte w kodeksach postępowania karnego, cywilnego i in.⁴ Z tego powodu teksty praktyki orzeczniczej i administracyjnej powielają m.in. sformułowania z przywoływanych przepisów. Prowadzi to do stabilizacji schematów słowno-strukturalnych i w konsekwencji do ich petryfikacji. Standaryzacja obejmuje budowę tekstu, jego poszczególne części oraz w różnym stopniu warstwę językową. Wysoki poziom standaryzacji ma wpływ na ujednoczenie tekstów pod względem strukturalnym i wyrażeniowym, na stabilność przekazu, precyzję, dokładność i jednoznaczności. Zachowanie obowiązujących standardów tekstowych gwarantuje też skuteczność podejmowanych działań prawnych. Natomiast uchybienia w tej materii powodują z reguły daleko idące skutki, jak np. nieważność pisma procesowego, decyzji administracyjnej, oddalenie wniosku, pozwu lub zaskarżalność podjętej decyzji.

3. Cechy standaryzacji tekstów i jej językowe wykładniki

Standaryzacja ma miejsce wtedy, kiedy teksty lub ich fragmenty:

- ▶ związane są z powtarzalnymi sytuacjami, z których wynika ich zasadnicza funkcja, jak np. stanowienie prawa, zawieranie umowy, sporządzanie aktu notarialnego, pouczenie strony,
- ▶ spełniają określone wymogi formalne, tzn. mają znormalizowaną strukturę, a jej składniki względnie stałą kolejność występowania,
- ▶ zawierają stałe elementy treści i szablonowe formuły do ich wyrażania,
- ▶ są przewidywalne ze względu na swoją treść w danej sytuacji komunikacyjnej (Gülich 1997: 149–154). Przykładowo akt notarialny składa się z pięciu części składowych, występujących w następującej kolejności (Redelbach 2002: 236):

1. komparycja,
2. treść,

3| Na przykład § 102 ust. 1–4 ZTP (Dz. U. 2016, poz. 283) wymienia części składowe obwieszczenia, a w ust. 5 zobowiązuje do użycia następującego sformułowania określającego przedmiot obwieszczenia „w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy...”. Natomiast § 104 narzuca językowy wzór treści obwieszczenia o ogłoszeniu tekstu jednolitego ustawy.

4| Np. kształt i wymogi formalne pozwu w polskim systemie prawnym reguluje art. 187 § 1 Kpc, a w niemieckim § 253 ZPO.

3. postanowienie dotyczące opłat i podatków
4. stwierdzenie o odczytaniu, przyjęciu i podpisaniu aktu,
5. podpisy notariusza i osób stawiających do aktu notarialnego.

Najbardziej sformalizowanymi fragmentami jest komparycja oraz składniki wymienione w punktach 3 i 4. Również w zasadniczej części aktu notarialnego występują szablonowe sformułowania, jak na przykład:

Wypisy z tego aktu mogą być wydawane na rzecz stron w dowolnej ilości.

Stawiający zgodnie oświadczają, że należność z tytułu sprzedaży uiszczona została przez stronę kupującą stronie sprzedającej przed podpisaniem niniejszej umowy w całości.

Językowymi wykładnikami standaryzacji są gotowe, powtarzalne i reprodukowalne formuły słowne. Cechuje je:

- a. daleko idąca niezmienność (stabilność) na płaszczyźnie leksykalnej i składniowej,
- b. występowanie w podobnych sytuacjach komunikacyjnych,
- c. względnie stała pozycja w strukturze tekstu,
- d. werbalizacja określonych, często stałych elementów treści,⁵
- e. rozpoznawalność na podstawie regularnej powtarzalności w funkcji werbalizatora danego zespołu treści (Chlebda 2020: 41).

Wymienione cechy spełniają w różnym stopniu heterogeniczne ciągi wyrazowe, które różnią się pod względem strukturalnym, znaczeniowym, funkcjonalnym i gatunkowym. W analizowanym polu badawczym cechą reprodukowalności spełniają:

- ▶ skupienia terminologiczne,⁶
- ▶ stałe związki leksykalne, nie mające statusu nazw pojęć specjalistycznych⁷
- ▶ łańcuchy kolokacyjne⁸
- ▶ uzualne frazy⁹
- ▶ zdaniokształtne ciągi wyrazów lub równoważniki zdań,

5| Przyjęte tu kryterium nie implikuje idiomatyczności formuły językowej, tak jak się to przyjmuje w badaniach lingwistycznych.

6| Skupienia terminologiczne powstają w wyniku derywacji syntaktycznej. Cechuje je niepodzielność semantyczna i składniowa oraz wyższy stopień stałości (Gajda 1976: 78–79).

7| Mogą to być np. związki nominalno-werbalne, jak np. *posiadać osobowość prawną, prowadzić egzekucję, sporządzić protokół*.

8| Łańcuchy kolokacyjne, jak np. *po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu*, są ciągami wielowyrzowymi, wykazują wysoki stopień spoistości, ale nie mają charakteru terminologicznego (Iluk/ Iluk 2020: 162).

9| Uzualne frazy są utrwalonymi ciągami wielowyrzowymi, których forma nie ma charakteru stałego związku leksykalnego i nie została narzucona przez żadne przepisy. Mają one często charakter intra- lub intertekstowy.

- ▶ ustalane normatywnie lub zwyczajowo teksty lub ich fragmenty (por. § 104 ZTP 2002).

Z analizy wykluczamy skupienia terminologiczne, ponieważ są preskryptywnymi nazwami pojęć, a ustalając możliwości ich przekładu przyjmuje się wspólne minimum pojęciowe jako kryterium przekładalności. Kryterium b i c nie spełniają również stałe związki leksykalne (kolokacje) oraz zwroty werbalno-nominalne. Ponadto formy te są z reguły składnikami strukturalnie bardziej złożonych wyrażeń formułicznych.

Przedmiotem dalszego opisu będą reprodukowalne frazy, zdania lub równoważniki zdań, które spełniają wszystkie warunki wymienione przez Chlebę, a zwłaszcza kryterium występowania w podobnych sytuacjach komunikacyjnych, względnie stałej pozycji w strukturze tekstu i werbalizacji ustabilizowanych i oczekiwanych zespołów treści. W tekstach funkcjonują jako gotowe elementy, których nie tworzy się od nowa, ale używa w powtarzalnych sytuacjach komunikacyjnych. Analizowane struktury mogą zawierać puste miejsca dla akomodowanych członów, których treść jest dostosowywana w zależności od okoliczności, np. oznaczenia dat i terminów procesowych, przywoływane przepisy prawne, określenia adresata normy prawnej, przedmiot regulacji i in. Dzięki swojej formie ułatwiają komunikację, gwarantują precyzję i jednoznaczność wypowiedzi, oszczędzają czas oraz wysiłek tworzenia wypowiedzi. Chodzi o struktury typu:

Niniejsza ustawa wdraża ... (tytuł aktu) lub Niniejsza ustawa w zakresie swojej regulacji wdraża ... (tytuł aktu) (§ 19a.º ZTP 2002).

Kto wbrew przepisom art. ... (postanowieniom art. ...) (§ 75.2. ZTP 2002).

W sprawach ... stosuje się art. ... ustawy ... (tytuł znowelizowanej ustawy), w brzmieniu dotychczasowym (§ 31.1. ZTP 2002).

Stwierdza się, że wyrok niniejszy jest prawomocny i wykonalny z dniem [...].

Sąd Rejonowy w [...] Wydział [...] stwierdza prawomocność niniejszego orzeczenia z dnia [...].

Wobec powyższego na mocy art. [...] należało orzec jak w sentencji.

Stawiennictwo na rozprawę nie jest obowiązkowe.

Zbycie udziałów wymaga uchwały Zgromadzenia Wspólników.

4. Skala występowania powtarzalnych ciągów wyrazowych w tekstach prawnych i praktyki prawniczej

W literaturze przedmiotu przyjmuje się zgodnie, że występowanie formuł słownych jest jedną z konstytutywnych cech tekstów prawnych i praktyki prawniczej. Konstatacje te presuponują ich relatywnie wysoką frekwencję w tekstach.

O rzeczywistej skali ich nasycenia powtarzalnymi ciągami wyrazów wiadomo mało. Miarodajne dane dostarczają komputerowe badania korpusowe. Pozwalają one ustalić z większą dokładnością częstość występowania powtarzanych ciągów wyrazowych w wybranych gatunkach tekstów. Do podjęcia takich badań można przystąpić bez wcześniejszego ustalenia typologii związków wyrazowych lub stopnia idiomatyczności. Z tego względu przedmiotem badań są powtarzalne zbitki wyrazowe (kookurencje, n-gramy) występujące w przyjętym korpusie tekstów. Kryterium powtarzalności spełniają te ciągi wyrazowe, których frekwencja wynosi co najmniej 10 razy na milion słów. W dalszej fazie badań można ustalić ich dystrybucję, liczbę składników, schematy składniowo-leksykalne lub funkcję komunikacyjną. Badaniami takimi objęto m.in. polskie i unijne akty normatywne, orzeczenia sądowe (TSUE i Sądu Najwyższego) i sprawozdania administracyjne (Biel/ Koźbiał/ Wasilewska 2018: 261–265). Z przeprowadzonych badań wynika, że polskie akty normatywne oraz orzeczenia sądowe cechuje znaczne nasycenie konstrukcjami formułicznymi. Dla przykładu w aktach normatywnych trzyskładnikowe ciągi wyrazowe występują 42863 razy na milion słów. Badania wykazały też znaczne zróżnicowanie typologiczne (tamże: 283). Ustalenia kwantytatywne potwierdzają zatem zasadność tezy o wysokim nasyceniu tekstów powtarzalnymi ciągami wyrazów. Z przedstawionych badań nie wynika jednak, jaki procentowy udział mają ustabilizowane, szablonowe formuły językowe. Jedną z przyczyn jest kryterium ilościowe. Badaniami objęto bowiem ciągi wyrazów, które składają się od 2 do 8 składników. Ponadto nie uwzględniano tych ciągów, których słowa występują przed znakami kończącymi zdanie i po nich (tamże: 274). Z powyższego wynika, że analizą objęto wyłącznie powtarzalne frazy, nie będące zdaniami. Istnieje też prawdopodobieństwo, że w zbiorze wykazanych zbitok wyrazowych znajdują się luźne połączenia wyrazowe, które nie spełniają kryteriów zwrotów formułicznych.

Badania porównawcze, przeprowadzone przez Biel, Koźbiała i Wasilewską (2018: 269 i 279) potwierdzają, że krajowe i unijne korpusy tekstowe cechuje podobne nasycenie standardowymi formułami. Mimo to tłumaczenia tekstów unijnych w porównaniu z analogicznymi krajowymi tekstami nieprzetłumaczonymi wykazują wyższy poziom formułiczności zarówno pod względem ilościowym jak i typologicznym. Jest to niewątpliwie efekt konsekwentnego stosowania usankcjonowanych zasad przekładu tekstów unijnych.

Ponadto, co zaskakuje, niski jest poziom wspólnych zbitok wyrazowych z referencyjnym korpusem krajowym. Może to świadczyć o tym, że w wyniku błędnie rozumianej wierności przekładu standardowe formuły w tłumaczeniach odwzorowują schematy leksykalno-składniowe angielskiego pierwowzoru i dlatego różnią się od ekwiwalentnych sformułowań w tekstach polskich (Szczepankowska 2006: 5). Na taki stan rzeczy może też mieć wpływ bierne i bezrefleksyjne kopiowanie ustabilizowanych sformułowań dokumentów unijnych za pomocą

komputerowych technik przekładu (Poprawa 2012: 238). Badania kwantytatywne potwierdzają, że analizowany problem nie jest marginalny.

5. Przekład formuł słownych

W literaturze przedmiotu kwestia przekładu formuł słownych (zwrotów formułicznych) w języku prawa jest jeszcze mało rozeznana. Aby wypełnić tę lukę, w dalszej części tego rozdziału zostaną najpierw przedstawione zalecenia służb prawno-lingwistycznych odpowiedzialnych za prawidłowy i jednolity przekład traktatów międzynarodowych i aktów prawodawczych, a następnie poglądy wybranych teoretyków translacji.

5.1. Zalecenia instytucjonalne

W interesującej nas kwestii niemieckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych stwierdziło, że podpisywane dawniej przez stronę niemiecką umowy i traktaty międzynarodowe wykazywały w tłumaczeniach rażąco niejednorodność w użyciu nazw, terminów i standardowych formuł, co utrudniało interpretację i stosowanie przyjętych postanowień. Z tego powodu opracowano i wydano w 1956 r. po raz pierwszy zbiór standardowych sformułowań z ich urzędowymi tłumaczeniami na jęz. angielski, francuski i hiszpański.¹⁰ Poniższa tabela zawiera wybrane przykłady takich sformułowań.

Tabela 1. Przykłady standardowych sformułowań w języku angielskim i niemieckim.

Sformułowanie anglojęzyczne:	Sformułowanie niemieckojęzyczne: ¹¹
Reservations may not be made with respect to any of the provisions of this Agreement.	Vorbehalte zu diesem Übereinkommen sind nicht zulässig.
Nothing in paragraph 11 shall be interpreted to mean that ...	Absatz 11 bedeutet nicht, daß ... Absatz 11 ist nicht so auszulegen, als ...
... shall hold office during a term of three years bleibt drei Jahre lang im Amt seine Amtszeit beträgt drei Jahre ...

Zgodnie z założeniami zbiór ten miał służyć pomocą dyplomatom w negocjowaniu i opracowywaniu umów międzynarodowych, a tłumaczom ułatwić ich adekwatny i jednolity przekład (Standardformulierungen 1992: V). W przedmowie do IV wydania (2004) zamieszczono pismo Sekretarza Stanu z niemieckiego

10| O popularności tego zbioru świadczy fakt, że w 2004 r. ukazało się jego czwarte wydanie.

11| Standardformulierungen 1992: 86–87.

MSZ z dnia 1.12.2004 r., nr pisma 105–254.80, w którym rekomenduje się ten zbiór jako obligatoryjne źródło referencyjne dla tłumaczy.¹² Ma on zapobiec dowolnemu przekładowi tych samych nazw, terminów i standardowych sformułowań w zawieranych umowach międzynarodowych. Prawie siedemdziesięcioletnie stosowanie zawartych w nim rekomendacji w praktyce dyplomatycznej i translacyjnej doprowadziło – jak to się stwierdza w Przedmowie – do ujednolicenia i unifikacji przekładu standardowych sformułowań, nazw i terminologii.¹³ Podjęta inicjatywa jest zatem istotnym przyczynkiem do tego, aby w przekładach aktów prawnych te same treści były wyrażane podobnie, a różne treści odmiennie, podobnie jak to ma miejsce w nazywaniu pojęć w krajowych lub międzynarodowych przepisach prawnych.¹⁴ Analogicznych opracowań dla języka polskiego nie ma.

Dostrzegając problemy przekłady aktów unijnych, służby prawno-lingwistyczne Parlamentu Europejskiego, Rady Unii Europejskiej i Komisji Europejskiej wydają regularnie dla każdego oficjalnego języka UE instrukcję pt. *Wspólny podręcznik dotyczący formy i redakcji aktów przyjmowanych zgodnie ze stałą procedurą ustawodawczą*. Zawiera ona wytyczne dotyczące formy, a także standardowe sformułowania dla aktów przyjmowanych zgodnie ze zwykłą procedurą ustawodawczą. Jej głównym celem jest

udostępnienie autorom „zestawu narzędzi”, wśród których mogą znaleźć stosowane rozwiązania redakcyjne, zwłaszcza w zakresie, w jakim proponuje on standardowe sformułowania (Wspólny podręcznik 2020: Przedmowa).

Poszczególne rozdziały omawiają szczegółowe problemy redakcyjne aktów unijnych oraz zawierają propozycje odpowiednich sformułowań czy mikrotekstów. Mają one charakter preskryptywny i w ten sposób przyczyniają się do daleko idącej standaryzacji i unifikacji tekstów we wszystkich językach oficjalnych UE. Takie podejście do redagowania tekstów unijnych ma wpływ na poziom ich formułczości.

Ponadto departamenty poszczególnych języków państw członkowskich w Dyrekcji Generalnej ds. Tłumaczeń Pisemnych Komisji Europejskiej wydają regularnie wskazówki redakcyjne dla tłumaczy (style guide). Polska wersja ukazuje się pod tytułem *Vademecum tłumacza*. Opracowanie to zawiera zasady, wskazówki

12| W oryginalnym brzmieniu: Die „Standardformulierungen für deutsche Vertragstexte“ sind für die Übersetzung von Verträgen verbindliche Referenz. Die darin enthaltenen ausführlichen Hinweise zu Wortwahl und Stil sind bei der sprachlichen Gestaltung deutscher Vertragsentwürfe zu beachten (Standardformulierungen, wyd. IV, Berlin 2004).

13| Zebrane w tym zbiorze standardowe sformułowania wykorzystywane są również w przewodniku dla tłumaczy unijnych *Übersetzungshandbuch der deutschen Sprachabteilung*. Fakt ten potwierdza jego szerokie stosowanie w niemieckiej praktyce translacyjnej.

14| Por. § 10 Zasady techniki prawodawczej z 20 czerwca 2002 r.

i zalecenia dla tłumaczy przygotowujących w Komisji Europejskiej tłumaczenia na język polski. Uwzględniają one

dorobek kilkunastu lat pracy tłumaczeniowej, wewnętrznych ustaleń oraz konsultacji z ekspertami w zakresie poprawnej polszczyzny i prawa, krajowego i unijnego. Zostało przygotowane na podstawie powszechnie dostępnych źródeł, w tym materiałów sporządzonych przez inne jednostki Komisji (m.in. przez Urząd Publikacji i Służbę Prawną); zawiera również wybrane materiały ze szkoleń przeprowadzonych przez Radę Języka Polskiego oraz przyjęte wewnętrznie ustalenia (Vademecum 2021: 8).

W części czwartej i piątej prezentuje się sposoby tłumaczenia problematycznych słów i wyrażeń. Poniższa tabela zawiera przykładowe standardowe sformułowania w języku angielskim i zalecane przekłady na język polski.

Tabela 2. Przykłady formuł w języku angielskim i ich zalecane przekłady na język polski

Sformułowanie anglojęzyczne	Rekomendowany przekład na język polski (Vademecum 2021)
<i>To register in the system it is necessary to fill in the form.</i>	<i>Aby zarejestrować się w systemie, należy wypełnić formularz.</i> ¹⁵
<i>This Regulation shall enter into force on...</i>	– <i>Niniejsze rozporządzenie wchodzi w życie z dniem...</i> (s. 108)
<i>As from the moment of notification, [...]</i>	<i>Z chwilą powiadomienia o [...]</i> (s. 119)
<i>Without prejudice to Article 19 ...</i>	– <i>Nie naruszając przepisów art. 19 ...</i> (s. 126)

Porównując rekomendowane w wademekach sformułowania używane w określonych sytuacjach lub funkcjach dla danej grupy języków, można bez większego trudu ustalić interlingwalne ekwiwalenty. Np. w celu poinformowania o dodaniu nowej jednostki redakcyjnej na końcu jednostki wyższego rzędu należy użyć następujących wyrażeń w zależności od języka (Wspólny podręcznik [...] 2020: C.9.4.1.):

15| W polskojęzycznym wademekum do propozycji przekładu tego sformułowania dodano następujący komentarz: „Konstrukcje zawierające zbyt wiele rzeczowników odczasownikowych sprawiają, że tekst brzmi nazbyt urzędowo, i utrudniają zrozumienie treści. Pomimo że tendencja do nominalizacji jest obecnie powszechna w języku urzędowym, zazwyczaj lepiej zastąpić konstrukcje rzeczownikowe zdaniami podrzędnymi. Mimo że są one dłuższe, sprawiają, że przekaz staje się bardziej czytelny i dynamiczny” (Vademecum 2012: 95).

w art. [3] [rozporządzenia ...] dodaje się następujący ustęp:

In Article [3] [of Regulation ...], the following paragraph is added:

In Artikel [3] [der Verordnung ...] wird folgender Absatz angefügt.

Porównanie zalecanych sformułowań ujawnia następujące różnice językowe:

- w języku polskim orzeczenie jest w formie zwrotnej w znaczeniu biernym, w pozostałych w stronie biernej,
- czasowniki *dodać* i *add* można uznać za najbliższe naturalne ekwiwalenty leksykalne,
- rekomendowany w niemieckim podręczniku (Übersetzungshandbuch) czasownik *anfügen* nie ma tego statusu, ponieważ słowniki tłumaczeniowe nie wymieniają go jako potencjalny ekwiwalent,¹⁶
- polski i angielski ekwiwalent są stylistycznie neutralne, czasownik *anfügen* jest natomiast stylistycznie nacechowany i ma status określenia książkowego,¹⁷
- czasowniki *dodać* i *add* mają bardzo szerokie pola kolokacyjne w przeciwieństwie do niemieckiego odpowiednika.

Wymienione różnice wykluczają lub co najmniej utrudniają ustalenie za pomocą słownika w języku niemieckim preskryptywnego ekwiwalentu tych czasowników w wyżej wspomnianej sytuacji komunikacyjnej. Interlingwalne porównania preskryptywnych sformułowań pokazują, że dla zachowania ekwiwalencji tekstowo-normatywnej w przekładzie tekstów prawnych lub praktyki prawniczej tłumacz ma ograniczony wybór środków językowych. W takiej sytuacji należy poszerzyć zakres obowiązywania imperatywu preskryptywnego na wyrażenia formułiczne (Kierzkowska 2007: 90).

5.2. Zalecenia w translatologicznej literaturze przedmiotu

Powyższa konstatacja koliduje z dominującym przekonaniem utrwalonym w translatologicznej literaturze przedmiotu o bezwarunkowej konieczności dosłownego tłumaczenia tekstów prawnych i praktyki prawniczej. Wielu translatologów wyklucza możliwość tłumaczenia funkcjonalnego tekstów prawnych, którego priorytetem jest dostosowanie warstwy językowej przekładu do norm języka docelowego (Stolze 1992: 183). Wyrazem takiego nastawienia jest wyraźna preferencja tłumaczenia źródłopodobnego, w którym nadrzędnym celem jest maksymalne zachowanie bliskości wobec tekstu wyjściowego na płaszczyźnie leksykalno-składniowej (Weisflog 1996: 33; Šarčević 1997: 179).¹⁸ Warunek ten

16| Por. Słownik polsko-niemiecki Pons online; Wielki słownik polsko-niemiecki 2008: 101.

17| Por. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache 1993: 44.

18| Dalsze powody preferowania tego podejścia translacyjnego zostały szczegółowo omówione w Iluk (2017: 538–539)

najlepiej spełnia zdaniem Simonæs (2005: 67) tłumaczenie dokumentujące.¹⁹ W tym kontekście nasuwa się pytanie o to, co ma być głównym przedmiotem dokumentowania w przekładzie. Czy są to:

- a) struktury leksykalno-składniowe,
- b) zawartość treściowa,
- c) użyta terminologia,
- d) standardowe sformułowania prawne, ich forma i treść,
- e) osobliwości języka wyjściowego systemu prawnego (Engberg 1999: 89).

W literaturze przedmiotu słusznie uważa się, że najważniejszym zadaniem w przekładzie tekstów prawnych jest zachowanie zgodności treściowej translatu z tekstem wyjściowym, tak by przekład wywoływał ten sam efekt prawny, był zrozumiały dla adresata i umożliwiał podejmowanie właściwych działań w docelowej kulturze prawnej. Spełnienie tych wymagań jest uzależnione od sposobu przekładu podstawowych elementów tekstu prawnego, tj. terminologii i standardowych sformułowań.

Skoro, jak wykazaliśmy wyżej, pewne treści prawne wyrażane są w formie ustabilizowanych, często szablonowych sformułowań, nasuwa się pytanie o podejście do ich przekładu: czy należy je tłumaczyć wiernie, czyli dosłownie, czy też funkcjonalnie, dokumentując w ten sposób fakt, że w tekście wyjściowym użyto skonwencjonalizowanych wyrażen, które specjalista – prawnik identyfikuje jako zakodowane komunikaty, z którymi wiąże ściśle określone implikacje prawne. W przypadku interlingwalnych różnic składniowych lub leksykalnych między szablonowymi sformułowaniami tłumaczenie wierne (źródłopodobne) może być nieadekwatne w treści, nieuzualne w formie, a nawet niezrozumiałe w języku docelowym. Np. wyrażenie z *chwilą* jest składnikiem wielu szablonowych sformułowań w polskim prawie procesowym.

z chwilą uchylenia wyroku

z chwilą uprawomocnienia się wyroku

z chwilą złożenia skargi.

W przekładzie tego wyrażenia w tłumaczeniu polskiego kodeksu karnego na język niemiecki użyto aż sześciu różnych struktur leksykalno-składniowych. Takie podejście translacyjne narusza generalną zasadę jednego ekwiwalentu dla tego samego pojęcia (Kodeks tłumacza 2005: 89). Ponadto niektóre przekłady rzeczonych formuł mają zmieniony sens lub ich treść jest wyrażona mało precyzyjnie albo użyte sformułowania nie spełniają norm preskryptywnych w języku docelowym (Iluk 2018: 805–806). Problem translacyjny wyrażen z powtarzaną

19| Według Nord (1989: 103) tłumaczenie dokumentujące może polegać na przekładzie literalnym, dosłownym, filologicznym lub egzotyzującym.

frazą z *chwila* wynika z faktu, że w niemieckich ekwiwalentnych sformułowaniach nie używa się wyrazu *Weile* lub *Augenblick* jako potencjalnie najbliższych naturalnych odpowiedników polskiego wyrazu *chwila*.²⁰

Podobny problem można zaobserwować w przekładzie standardowego sformułowania używanego w niemieckim prawie procesowym *die Frist beginnt mit...*, którego funkcjonalnym odpowiednikiem w języku polskim jest formuła *termin biegnie od chwili...* Analiza tłumaczenia tej formuły w niemieckim kodeksie postępowania karnego na język polski potwierdziła, że tłumaczenie źródłopodobne narusza nie tylko zasady ekwiwalencji tekstowo-normatywnej, lecz także zawiera gramatycznie niepoprawne sformułowania, które są skutkiem m.in. interferencji intra- i interlingwalnej (Iluk/ Iluk 2020: 161–162). Poważną wadą jest też i to, że skonwencjonalizowane struktury przekładane są niejednolicie, a nawet nieporadnie.

Por. 311 (2) StPO: [...] *die Frist beginnt mit der Bekanntmachung (§ 35) der Entscheidung. → termin rozpoczyna biec w chwili ogłoszenia postępowania.*²¹

§ 314 StPO: [...] *so beginnt für diesen die Frist mit der Zustellung. [...] → to bieg terminu rozpoczyna się w chwili doręczenia mu wyroku.*

§ 320 (2) ZPO: *Die Frist beginnt mit der Zustellung des in vollständiger Form abgefassten Urteils. → Termin zaczyna swój bieg w chwili doręczenia wyroku sporządzonego w całości* (Tuora-Schwierskott 2016).

Wskazane usterki są konsekwencją niewłaściwego podejścia do przekładu skonwencjonalizowanych wyrażen oraz braku konsekwencji w stosowaniu zasad przekładu tekstów prawnych.

Jak już wskazano wyżej, standardowość (szablonowość) sformułowań w tekście prawnym ogranicza swobodę przekładu. W dyskutowanym kontekście Stolze (1992: 190) dopuszcza możliwość użycia skonwencjonalizowanych sformułowań języka docelowego w tłumaczeniu, o ile istnieje ich porównywalność merytoryczna i proceduralna. Są to dwa zasadnicze warunki użycia ekwiwalentu funkcjonalnego.²² Tym stwierdzeniem Stolze modyfikuje swoje wcześniejsze rygorystyczne podejście do przekładu tekstów prawnych i akceptuje możliwość tłumaczenia skonwencjonalizowanych zwrotów za pomocą ekwiwalentów funkcjonalnych.

20| Również w Vademecum (2021: 119) dostrzeżono niestosowność dosłownego przekładu angielskiego wyrażenia *as from the moment* na język polski. Zaleca się użycie funkcjonalnego odpowiednika z *chwila*. Analogiczny problem powstaje przy przekładzie angielskiego wyrażenia *upon the entry into force...* Rekomendowanym polskim składnikiem tego wyrażenia jest również fraza z *chwila* *wejścia w życie...* (tamże: 108).

21| Wytłuszczenia mają ułatwić identyfikację omawianych członów.

22| Według Šarčević (1997: 236) ekwiwalent funkcjonalny to “a term designating a concept or institution of the target legal system having the same function as a particular concept of the source legal system”.

Stosowanie typowej rodzimej frazeologii prawodawczej w przekładzie podobnych wyrażen z języków obcych dopuszcza Kodeks tłumacza przysięgłego z komentarzem (2005: 92).²³ W podanej informacji brak jest jednak szczegółowych wskazówek dotyczących ustalania granic przekładu wiernego (dosłownego) standardowych zwrotów na rzecz ich tłumaczenia funkcjonalnego. W nowym opracowaniu tego kodeksu jest tylko mowa o zachowaniu w miarę możliwości stylu dokumentu źródłowego lub zasad tłumaczenia specjalistycznego.²⁴ W przypadku rozbieżnych poglądów wśród tłumaczy w tej sprawie odesłanie do literatury specjalistycznej nie rozwiązuje problemu, ponieważ wyrażane poglądy nie mają mocy wiążącej.²⁵

Jednoznaczne stanowisko w tej sprawie ma w polskiej literaturze przedmiotu Kielar (2003). Na podstawie krytycznej analizy przekładu polskiej konstytucji na język angielski doszła do wniosku, że w przypadku rutynowych zwrotów „należy stosować pary odpowiedników funkcjonalnych j^1 i j^2 , tak aby tworzony tekst nawiązywał do konwencji tekstowych w j^2 i nie raził nadmierną dosłownością” (Kielar 2003: 128 i 133). Na ważny aspekt w tej sprawie zwraca uwagę Kierzkowska (2007: 123 i 167). Przekład frazeologizmów prawnych powinien jej zdaniem korzystać z zasobu ekwiwalentnych, historycznie ustabilizowanych w danym języku skonwencjonalizowanych wyrażen. Podobny pogląd reprezentowany jest w anglojęzycznej literaturze przedmiotu. Gouadec (2007: 23) podkreśla, że od tłumaczeń oczekuje się „phraseological conformity” z frazeologią języka docelowego charakterystyczną dla danego gatunku lub używaną przez określoną grupę specjalistów. Jeszcze precyzyjniej wyraża się w tej sprawie Pommer (2006: 26). Uważa ona, że w przypadku tłumaczenia skonwencjonalizowanych formuł tłumacz nie ma swobody w wyborze środków językowych w języku docelowym. Jeśli w docelowym systemie prawnym istnieją porównywalne działania proceduralne, należy stosować ekwiwalentne sformułowania nawet wtedy, kiedy mają zupełnie inną budowę gramatyczną. Identyczne podejście do przekładu powtarzalnych formuł prawnych jest realizowane w Standardformulierungen (1992), o czym świadczą poniższe cytaty:

-
- 23] W wersji tego kodeksu z 2019 r. nie ma żadnej wzmianki o zasadach tłumaczenia standardowych sformułowań w tekstach prawnych i prawniczych.
- 24] Zgodnie z § 17 ust. 2 i 3 Kodeksu zawodowego tłumacza przysięgłego (2019) tłumaczenie wiernie oznacza „zachowanie zgodności tłumaczenia z treścią i w miarę możliwości stylem dokumentu źródłowego i nie jest tożsama z dosłownością tłumaczenia”. Według § 3 wierność jest zachowana, jeśli przekład został dokonany zgodnie z treścią dokumentu źródłowego z zachowaniem zasad tłumaczenia specjalistycznego. Dodanie tej uwagi w § 3 jest zapewne krytyczną reakcją na utożsamianie w literaturze przedmiotu tłumaczenia wiernego z dosłownym.
- 25] Zdarza się, że w przekładach tekstów praktyki prawniczej dla celów dydaktycznych preferowane jest tłumaczenie dosłowne (źródłopodobne) rzeczonych struktur. Ekwiwalent funkcjonalny jest podawany w przypisach bez komentarza o jego uzualności lub akceptowalności.

Tabela 3. Przykłady ekwiwalentów funkcjonalnych w języku angielskim i niemieckim

Sformułowanie anglojęzyczne	Sformułowanie niemieckojęzyczne
Nothing in paragraph 11 shall be interpreted to mean that ...	Absatz 11 bedeutet nicht, daß ... Absatz 11 ist nicht so auszulegen, als ... (s. 86)
... shall hold office during a term of three years bleibt drei Jahre lang im Amt seine Amtszeit beträgt drei Jahre ... (s. 87)
... on the thirtieth day following the day on which amendments have been accepted am dreißigsten Tag nach (der) Annahme der Änderungen ... (s. 87)

Zacytowane sformułowania różnią się wyraźnie na płaszczyźnie leksykalnej i składniowej, a więc nie są wiernymi przekładami syntagmatycznymi.²⁶ Mimo to są one w pełni ekwiwalentne pod względem treści. W przypadku standardowych sformułowań takie podejście translacyjne jest zasadne, ponieważ służą one do nazywania lub identyfikacji porównywalnych na płaszczyźnie merytorycznej i powtarzalnych działań prawodawczych lub czynności procesowych w różnych porządkach prawnych, co jest notabene oczekiwane przez samych prawników (Pommer 2006: 26).

5.3. Warunki ustalania funkcjonalnych ekwiwalentów wyrażeń formulicznych

Wskazane wyżej przykłady wadliwego tłumaczenia wyrażeń formulicznych nie są przypadkami incydentalnymi. Do właściwego ich przekładu niezbędna jest szersza wiedza o wyjściowym i docelowym systemie prawnym. Kompetencja ta pozwala z jednej strony zidentyfikować dany ciąg wyrazów jako wyrażenie formuliczne, a z drugiej w porównywalnych przepisach, procedurach procesowych lub paralelnych tekstach praktyki prawniczej ustalić ekwiwalenty funkcjonalne.

Dla tłumaczy bez przygotowania prawniczego ważną pomocą są porównawcze analizy frekwencji i dystrybucji ciągów wyrazowych pełniących w tekstach

26| W § 17 Standardformulierungen (1992: 81) znajduje się rekomendacja, zgodnie z którą barokowych sformułowań lub kazuistycznych powtórzeń w angielskim języku prawa nie należy tłumaczyć dosłownie, lecz za pomocą bardziej zwięzłych wyrażeń. Uwaga ta dotyczy również innych języków. Rekomendacja w oryginalnym brzmieniu: „Es empfiehlt sich oft, barocke Formulierungen oder kasuistische Wiederholungen der englischen Rechtsprache **nicht wörtlich** zu übersetzen, sondern in die knappere Ausdrucksweise der deutschen Sprache zu übertragen. [...] Es gilt für ähnliche Formulierungen in anderen Fremdsprachen“ (Wytłuszczenie J.I & Ł.I.).

podobną funkcję, np. wyznaczanie terminów procesowych lub terminów na wykonanie lub zaniechanie określonej czynności, informacja o możliwości wniesienia środka zaskarżenia, potwierdzenie ustalenia tożsamości stawiającej się osoby, wywołanie rozprawy itp. Wymienione parametry pozwalają z dużą precyzją rozpoznać odtwarzalność danego sformułowania w wybranym gatunku tekstów, by na tej podstawie ustalić adekwatny i uzualny odpowiednik formułiczny w języku docelowym (Iluk/ Iluk 2020: 165).

6. Wnioski

Przedstawione stanowiska zagranicznych i unijnych służb odpowiedzialnych za poprawność i jednolitość przekładu wyrażen formułicznych (formuł prawnych, zdaniokształtnych związków wyrazowych) potwierdzają adekwatność podejścia tłumaczenia dynamicznego zorientowanego na zrozumiałość, poprawność i uzualność tekstu w języku docelowym. Ważną zaletą tego podejście jest to, że dokumentuje występowanie ustabilizowanych formuł prawnych w tekście wyjściowym za pomocą ekwiwalentnych szablonowych sformułowań w tekście docelowym. Podobne poglądy reprezentują nieliczni teoretycy translacji tekstów prawnych. Formułowane wypowiedzi w tej kwestii są na ogół dość ogólnikowe i nie zawierają szczegółowych zasad przekładu. Najbardziej konkretne uwagi dotyczące przekładu analizowanych struktur zawierają zalecenia niemieckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Również cenna jest uwaga Pommer, w której podkreśla, że ekwiwalentne wyrażenia formułiczne mogą mieć odmienną strukturę leksykalno-składniową, co zostało potwierdzone wyekscerpowanymi przekładami z urzędowego, niemieckiego zbioru formuł prawnych i zdaniokształtnych ciągów wyrazowych w czterech językach. Przedstawione w artykule poglądy i stanowiska mogą stanowić punkt odniesienia dla tłumaczy oraz dostarczyć racjonalnych kryteriów dla własnych decyzji translacyjnych.

Bibliografia

- Biel, Łucja/ Koźbiał, Dariusz/ Wasilewska, Katarzyna (2018). „Zbitki wielowrazowe w polskim eurolekcie – analiza gatunkowa formułiczności dyskursu administracyjnego. Badania pilotażowe”. W: Okulska, U./ Topczewska, U./ Jopek-Bosiacka, A (red.) *Wybrane zagadnienia lingwistyki tekstu, analizy dyskursu i komunikacji międzykulturowej – In memoriam Profesor Anny Duszak (1950–2015)*. Warszawa. S. 260–300.
- Chlebda, Wojciech (2020). „Reprodukowalność, reprodukcja, reprodukty”. W: Chlebda, W./ Tarsa, J. (red.) *Intercontinental Dialogue on Phraseology. Vol. 6: Frazeologia a reprodukowalność w teorii i praktyce komunikacyjnej. Problemy – metody – analizy – opis*. Białystok. S. 27–50.

- Engberg, Jan (1999). „Übersetzen von Gerichtsurteilen: Der Einfluß der Perspektive“. W: Sandrini, P. (red.) *Übersetzen von Rechtstexten. Fachkommunikation im Spannungsfeld zwischen Rechtsordnung und Sprache*. Tübingen. S. 83–101.
- Gajda, Stanisław (1976). *Rozwój polskiej terminologii górniczej*. Opole.
- Gouadec, Daniel (2007). *Translation as a Profession*. Amsterdam.
- Göpferich, Susanne (1995). *Textsorten in Naturwissenschaften und Technik. Pragmatische Typologie – Kontrastierung – Translation*. Tübingen.
- Gülich, Elisabeth (1997). „Routineformeln und Formulierungsroutinen. Ein Beitrag zur Beschreibung ‚formelhafter Texte‘“. W: Wimmer, R./ Berens, F.-J. (red.) *Wortbildung und Phraseologie*. Tübingen. S. 131–175.
- Iluk, Jan/ Iluk, Łukasz (2020). „Właściwości akomodacyjne i kolokacyjne nazw terminów procesowych z perspektywy translacyjnej”. W: *Linguistische Treffen in Wrocław*. Vol. 18. S. 153–167.
- Iluk, Łukasz (2017). „Wiedza o języku prawnym w kształceniu tłumaczy tekstów prawnych i prawniczych”. W: *Studia Niemcoznawcze*. T. LIX. S. 527–544.
- Iluk, Łukasz (2018). „Chwila w polskim prawie procesowym i jej odpowiedniki w niemieckim języku prawnym”. W: *Studia Niemcoznawcze*. T. LXI. S. 797–815.
- Kielar, Barbara (2003). „TS w układzie międzynarodowej komunikacji zawodowej (na przykładzie tłumaczenia tekstów prawnych)”. W: *Języki specjalistyczne 3. Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*. Warszawa. S. 121–133.
- Kierzkowska, Danuta (2007). *Tłumaczenia prawnicze*. Warszawa.
- Kodeks tłumacza przysięgłego z komentarzem* (2005). Warszawa.
- Kodeks zawodowy tłumacza przysięgłego* (2019). Warszawa. (<https://tepis.org.pl/wp-content/uploads/Kodeks-zawodowy-t%C5%82umacza-przysie%CC%A-8g%C5%82ego.pdf>, dostęp: 25.03.2021).
- Kuć, Joanna (2013). „Formuliczność Łukowski aktów notarialnych z początku XIX wieku”. W: *Białostockie Archiwum Językowe* 13. S. 131–142.
- Lizisowa, Maria Teresa (2018). *Komunikacyjna teoria języka prawnego*. Poznań.
- Malinowska, Ewa (2020). „Język prawno-administracyjny okresu dwudziestolecia międzywojennego”. W: *Poradnik Językowy* 6. S. 34–48.
- Nord, Christiane (1989). „Loyalität statt Treue. Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstheorie“. W: *Lebende Sprachen* 3. S. 100–105.
- Pommer, Sieglinde (2006). *Rechtsübersetzung und Rechtsvergleichung. Translato- rische Fragen zur Interdisziplinarität*. Frankfurt am Main.
- Poprawa, Marcin (2012). „Kancelaryjna rutyna czy niezamierzona propaganda? – rozmywanie się wzorców gatunkowych i stylistycznych we współczesnej komunikacji administracyjnej”. W: *Język a Kultura*. T. 23. S. 223–241.
- Redelbach, Andrzej (2002). *Prawo o notariacie. Komentarz*. Toruń.
- Šarčević, Susan (1997). *New Approach to Legal Translation*. The Hague.
- Simonnaes, Ingrid (2005). *Das Übersetzen von Rechtstexten: Verstehen und Textanalyse. LSP & Professional Communication*. Vol 5. S. 55–73. (<http://docplayer>.

- org/29525258-Das-uebersetzen-von-rechtstexten-verstehen-und-textanalyse-1.html, dostęp: 23.06.2019).
- Stolze, Radegundis (1992). „Rechts- und Sprachvergleich beim Übersetzen juristischer Texte“. W: Baumann, Klaus-Dieter/ Kalverkaemper, Hartwig (red.) *Kontrastive Fachsprachenforschung*. Tübingen. S. 223–230.
- Standardformulierungen für deutsche Vertragstexte mit Übersetzungen in englischer, französischer und spanischer Sprache*. Wyd. III 1992, wyd. IV 2004. Berlin/New York.
- Szczepankowska, Irena (2006). „Problemy z tłumaczeniem na język polski tekstów oficjalnych (na materiale dokumentów publikowanych w Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej)”. W: *Poradnik Językowy* 7. S. 3–15.
- Tuora-Schwierskott, Ewa (red.) (2016). *Strafprozessordnung StPO. Übersetzung ins Polnische / Niemiecki kodeks postępowania karnego w tłumaczeniu na język polski*. Regensburg. (tłum. Ewa Tuora-Schwierskott).
- Übersetzungshandbuch der deutschen Sprachabteilung*. (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/german_style_guide_de.pdf, dostęp: 26.03.2021).
- Vademecum tłumacza Wskazówki redakcyjne dla tłumaczy*. Luxemburg 2021. Wersja 19. (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/styleguide_polish_dgt_pl_0.pdf, dostęp: 26.03.2012).
- Weisflog, Walter (1996). *Rechtsvergleichung und juristische Übersetzung. Eine interdisziplinäre Studie*. Zürich.
- Wspólny podręcznik dotyczący formy i redakcji aktów przyjmowanych zgodnie ze stałą procedurą ustawodawczą*. (https://www.consilium.europa.eu/media/42385/joint-handbook-pl-february-2020-2020_02_01_clean_def.pdf, ostep 14.03.2021).

Łukasz Iluk

Wyższa Szkoła Finansów i Prawa w Bielsku-Białej
Dziekanat Wydziału Prawa i Nauk Społecznych
ul. Tańskiego 5
43–382 Bielsko-Biała
lukasz@iluk.katowice.pl
ORCID: 0000–0003–1741–8350

Jan Iluk

Uniwersytet Śląski
Wydział Humanistyczny
ul. Grota-Roweckiego 5
41–200 Sosnowiec
jan.iluk@us.edu.pl
ORCID: 0000–0003–2539–1936